

ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΜΟΥΤΣΟΥ-ΤΕΖΑ

ΑΜΟΙΒΕΣ ΣΤΟΥΣ ΞΕΝΟΥΣ ΠΟΥ ΠΟΛΕΜΗΣΑΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟ 403 π.Χ. (*IG II² 10+* Osborne, D6)

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου δὲν εἶναι ἡ διεξοδικὴ ἐπανεξέταση τοῦ ψηφίσματος γιὰ τὴν παροχὴ ἀμοιβῶν στοὺς ξένους ποὺ πολέμησαν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας τὸ 403 π.Χ.: γιατί, ὅπως ὀρθὰ παρατήρησε ὁ Μ. Ν. Tod —ἀποψη ποὺ ἰσχύει, νομίζω, ὡς σήμερα—, «εἶναι ἀδύνατο νὰ δώσουμε μία τελείως πειστικὴ ἀποκατάσταση αὐτοῦ τοῦ ψηφίσματος, ποὺ εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του καὶ τοῦ ὁποῖου περισσότερα ἀπὸ τὰ μισὰ γράμματα ἔχουν χαθεῖ ἀκόμη καὶ σὲ ἐκείνους τοὺς στίχους τῶν ὁποίων διασώζονται τμήματα»¹. Θὰ ἤθελα μόνο, ἀφοῦ ἀναφερθῶ σύντομα σὲ τρεῖς βασικὲς μελέτες τῆς τελευταίας δεκαετίας, νὰ ὑποστηρίξω —μὲ ἐπιφυλάξεις βέβαια— ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ «ἄκυρο» ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου.

Οἱ μελέτες αὐτὲς εἶναι κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ οἱ ἀκόλουθες: 1) P. Krentz, «Foreigners against the Thirty: *IG 2². 10* again», *Phoenix* 34 (1980), σ. 298-306². 2) M. J. Osborne, *Naturalization in Athens*, I, Brussel 1981, σ. 37-41, καὶ II, Brussel 1982, σ. 26-43. 3) D. Whitehead, «A Thousand new Athenians», *LCM* 9 (1984), σ. 8-10.

Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε, εἶναι σκόπιμο νὰ παρατεθεῖ τὸ κείμενο τῶν στίχων 1-9, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Osborne, στὸν ὁποῖο ὀφείλουμε μία νέα ἀποκατάσταση καὶ ἀνασύνθεση τῆς στήλης —βασισμένη σὲ αὐτοψία— καὶ ἓνα λεπτομερὲς ὑπόμνημα³.

1. M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Vol. II (*From 403 to 323 B.C.*), Oxford 1948, σ. 9 («It is impossible to give a wholly convincing restoration of this decree, which is unique in character and of which well over half the letters have perished even in those lines of which portions survive»).

2. Πβ. τοῦ ἰδίου, *The Thirty in Athens*, Ithaca/London 1982, σ. 110-112 (ὅπου περίληψη τοῦ ἄρθρου), καὶ «The rewards for Thrasyloulos supporters», *ZPE* 62 (1986), σ. 201-204.

3. Osborne, ὁ.π. Γιὰ τὴ βασικὴ βιβλιογραφία ὡς τὸ 1981 βλ. Osborne, ὁ.π., II, σ. 26, σημ. 66, στὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ ἄρθρο τῆς Teresa Alfieri, «Sulla proposta di Trasibulo per la concessione della cittadinanza ateniese», *Istituto Lombardo (Rend. Lett.)* 104 (1970), σ. 154-161.



[Λυσιάδης ἐγ]ραμμάτευε
[Ξεναίνεται]ος ἦρχε

ΣΤΟΙΧ. 87.

[Ἔδοξεν τῆι βολῆι καὶ τῶι δήμῳ· Ἴπποθωντίς ἐπρυτάν]ευε, Λυσιάδης ἐγραμ-
μάτευε, Δημόφιλος ἐπ[ε]στάτε, Θρασύβ[η]-
[ολος εἶπε· ὅπως ἂν ἀξίας χάριτας κομίσωνται οἱ ξέν]οι ὅσοι συνκατήλθον
ἀπὸ Φυλῆς ἢ τοῖς κατελ[θ]οσι συνελάβ[η]-
5[οντο ἐς τὴν κάθοδον τὴν εἰς Περαιᾶ, περὶ μὲν τούτων] ἐψηφίσθαι Ἀθηναίους
ἔναι αὐτοῖς καὶ ἐκγόνοις πολιτεῖ]-
[αν καὶ νῆμαι αὐτὸς αὐτίκα μάλα ἐς τὰς φυλάς δέκαχα], νόμοις δὲ τοῖς
αὐτοῖς περὶ αὐτῶν τὰς ἀρχὰς χρ[η]σθαι οἷς κ]-
[αὶ περὶ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων] ὅσοι δὲ ἦλθον ὕστερον], συνεμάχησαν δὲ τὴν
μάχην τῆι Μονιχίασιν, τὸν δὲ [Περαιᾶ δ]-
[ιέσωσαν, ὅσοι δὲ παρέμενον τῶι ἐμ Περαιεῖ δήμῳ ὅ]τε αἱ διαλλαγαι
ἐγένοντο, καὶ ἐποίον τὰ προστατ[ι]τόμενα, τ]-
[ότοις ἔναι ἰσοτέλειαν οἰκῶσι Ἀθήνησιν κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἐ]γγύησιν καθά-
πε[ρ] Ἀθηναίους ἢ τὸς δὲ [...⁹....]

Ὁ Krentz ἐπανεξετάζοντας τὸ ψήφισμα τὸ χρονολόγησε τὸ 403/2¹ ἀντὶ γὰρ 87 γράμματα σὲ κάθε γραμμῆ² υἰοθέτησε ἓνα στίχο μετὰ 79 γράμματα³ δὲν ἀποκατέστησε τὸ ὄνομα τοῦ εἰσηγητῆ· θεώρησε τὴν ἐγγύησιν στὸ στίχο 9 τεχνικὸ ὄρο⁴ καὶ —τὸ κυριότερο— ὑποστήριξε ὅτι σὲ ὅλους δόθηκε ἰσοτέλειά⁵, ἐνῶ οἱ δικαιοῦχοι ἦταν περίπου 1200⁶. Ὁ ἀριθμὸς αὐτός, πολὺ μεγαλύτερος ἀπ’ ὅ,τι ὑπέθεταν προηγουμένως⁷, δείχνει ὅτι οἱ ξένοι ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας⁸.

1. Krentz, *Phoenix* 34 (1980), σ. 299-301, 304: ἀποκατάσταση στὸ στ. 2 [Εὐκλείδης+δημοτικὸ πού τελειώνει σε]ος ἦρχε.

2. Βλ. A. Wilhelm, «Fünf Beschlüsse der Athener», *Jahreshefte der Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 21-22 (1922-1924), σ. 170-171 (βλ. SEG 3.70).

3. Krentz, *δ.π.*, σ. 302, 304. Στὸ τελευταῖο ἄρθρο του (*ZPE* 62 (1986), σ. 201, σημ. 1) ὁ Krentz ἀναφέρει: «In less adventurous moments, I agree with his (δηλ. τοῦ Osborne) conclusions that the inscription should probably be dated 401/0, that it contained four columns of names on Face A and seven columns on Face B, and that the decree was cut stoichedon with (probably) 87 letters to the line».

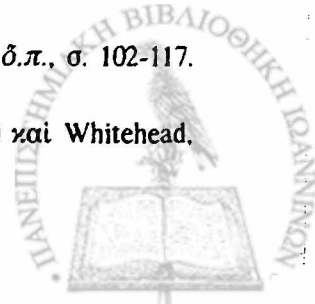
4. Krentz, *Phoenix* 34 (1980), σ. 304· βλ. π.χ. Wilhelm, *δ.π.*, σ. 161. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἐγγυήσεως ὡς τεχνικοῦ ὄρου βλ. γενικὰ Whitehead, *δ.π.*, σ. 8.

5. Krentz, *δ.π.*, σ. 304. Ὁ Krentz (βλ. καὶ σ. 300) ἀκολούθησε ὑπόδειξη τῆς Daphne Hereward, «New Fragments of *IG II² 10*», *BSA* 47 (1952), σ. 102-117 (= SEG 12.84).

6. Krentz, *δ.π.*, σ. 305-306. Ὁ Krentz βασίστηκε στὶς μετρήσεις τῆς Hereward, *δ.π.*, σ. 102-117.

7. Μεταξὺ 80+ καὶ 300+· βλ. γενικὰ Krentz, *δ.π.*, σ. 305, σημ. 26.

8. Βλ. Krentz, *δ.π.*, σ. 305-306· τοῦ ἰδίου, *The Thirty at Athens*, σ. 129-130 καὶ Whitehead, *δ.π.*, σ. 8.



Ἐναντίον ὁ Osborne ἀκολούθησε τή γενικά σχεδόν ἀποδεκτὴ ἄποψη, ὅσον ἀφορᾷ τή χρονολογία τοῦ ψηφίσματος (401/0 - ἄρχων Ξεναίνετος)¹, τὸν ἀριθμὸ τῶν γραμμάτων κάθε στίχου καὶ —κυρίως— υἰοθέτησε τή γνώμη ὅτι σὲ ὄσους *συνκατῆλθον ἀπὸ Φυλῆς*, δηλ. στὸν ἀρχικὸ πυρήνα, «probably all men of hoplite status», δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα, ἐνῶ στους ὑπολοίπους παραχωρήθηκε *ἰσοτέλεια κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἐγγύησιν*, δηλ. σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση², πού εἶχαν δώσει ὁ Θρασύβουλος καὶ οἱ ἄλλοι δημοκρατικοὶ ἀρχηγοὶ στὸν Πειραιᾶ μετὰ τὴ μάχη τῆς Μουνιχίας³. Ἐναντικατέστησε ὅμως τὴν ἀποκατάσταση *μέτοιχοι* μὲ τὸ γενικὸ ὄρο *ξένοι* καὶ πρότεινε ὡς εἰσηγητὴ τὸν Θρασύβουλο⁴· ὑποστήριξε ἐπίσης καὶ αὐτὸς ὅτι οἱ ἀμειβόμενοι ἦταν περίπου 1000⁵.

Ὁ Whitehead, τέλος, διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι σὲ ὄλους δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα⁶. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραδοχὴ τοῦ βασικοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Osborne⁷ ὅτι ἡ πλεοναστικὴ φράση στους στίχους 6-7 νόμοις δὲ τοῖς αὐτοῖς *περὶ αὐτῶν τὰς ἀρχὰς χρῆσθαι οἷς κῆραι* *περὶ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων* εἶναι κατανοητὴ, μόνον ἂν ἀκολουθεῖ παροχὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων⁸, ὑποστήριξε τὰ ἑξῆς: 1) ἡ *ἰσοτέλεια* στὰ Ἑλληνικά τοῦ Ξενοφῶντος (2, 4, 25) δὲν εἶναι τεχνικὸς ὄρος, δὲν σημαίνει δηλ. οἰκονομικὴ ἐξίσωση μὲ τοὺς Ἀθηναίους πολίτες, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἐννοήσουμε μεταφορικά. Οἱ ἀρχηγοὶ ὑποσχέθηκαν «πλήρη ἰσότητα... σὲ ὄλα τὰ μέλη τοῦ στρατοῦ ἀπελευθέρωσης, ἀκόμη καὶ σὲ ἐκείνους πού ἦταν ξένοι», δηλ. στήν πραγματικότητά πολιτικά δικαιώματα⁹.

1. Τὴ χρονολογία αὐτὴ δέχονται οἱ περισσότεροὶ ἐρευνητές. Γιὰ ὄσους προτιμοῦν τὴν ἀποκατάσταση *Πυθόδωρος* ἤρχε βλ. παρακάτω, σ. 271, σημ. 4.

2. Osborne, ὁ.π., II, σ. 33-35 καὶ σημ. 102. Ὁ Osborne ἀκολούθησε τὸν P. Foucart («Un decret Athénien relatif aux combattants de Phylé», *Mémoires de l'Institut National de France, Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 42 (1922), σ. 343-345) καὶ τὸν G. Mathieu («La réorganisation du corps civique Athénien», *REG* 40 (1927), σ. 90-91).

3. Βλ. Ξεν. Ἑλλ. 2, 4, 25: *...πιστὰ δόντες, οἷτινες συμπολεμήσειαν, καὶ εἰ ξένοι εἶεν, ἰσοτέλειαν ἔσεισθαι...*

4. Osborne, ὁ.π., I, D6 καὶ II, σ. 32 («The obvious candidate for this role is Thrasybulos, who had a clear interest in securing privileges for these men and the status to do so»).

5. Osborne, ὁ.π., II, σ. 35 κέ. Ἀπὸ τοὺς 1000 περίπου οἱ 70-90 πῆραν πολιτικά δικαιώματα καὶ 850-870 *ἰσοτέλειαν* (σ. 42).

6. Whitehead, ὁ.π., σ. 8-10. Ὁ Whitehead (σ. 10) προτείνει ὡς ἀποκατάσταση *exempli gratia* γιὰ τοὺς στ. 8-9: *ἔσθαι καὶ τότε καὶ ἐκτόνοις πολιτείαν κατὰ τὴν δεδομένην ἐγγύησιν* (ἢ ἰσως τὴν ἐμ Πειραιεῖ ἐγγύησιν).

7. Osborne, ὁ.π., II, σ. 33 καὶ σημ. 90.

8. Whitehead, ὁ.π., σ. 8.

9. Whitehead, ὁ.π., σ. 9^ο πβ. τοῦ ἰδίου, «ΙΣΟΤΕΛΕΙΑ, A Metaphor in Xenophon», *Eirene* 16 (1978), σ. 19-22. Ἐναντίον ὁ Krentz (*ZPE* 62 (1986), σ. 200-201), προσπαθώντας νὰ ἀνασκευάσει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Whitehead, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντίστασης ἔπρεπε νὰ δηλώσουν μὲ σαφήνεια τὰ προνόμια πού θὰ ἔδιναν σὲ ὄσους θὰ βοηθοῦσαν καὶ, ἂν εἶχαν πρόθεση νὰ δώσουν πολιτικά δικαιώματα, θὰ τὸ ἀνέφεραν μὲ τρόπο σαφὴ τὸ συμπέρασμα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο.



2) ἂν τοὺς εἶχε δοθεῖ μόνον *ισοτέλεια*, δὲν θὰ ταξινομοῦνταν κατὰ φυλές, γιατί σὰ ψηφίσματα πού παρέχουν *ισοτέλειαν* δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη καταχώρισης σὲ φυλὴ καὶ οἱ ἀναφορὲς σ' αὐτὰ τὰ ψηφίσματα *τὰς στρατείας στρατεύεσθαι μετὰ Ἀθηναίων* «δὲν “ἐξηγοῦν” μέρος τῆς ἴδιας βασικῆς *ισοτέλειας*, ἀλλὰ εἶναι προσθήκη σ' αὐτή»¹.

Σαφέστατη ἐπίσης ἔνδειξη κατὰ τὸν Whitehead² ὅτι οἱ *ισοτελεῖς* δὲν καταχωρίζονταν σὲ φυλές εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς *Ἀθηναίων Πολιτείας*³ 58, 2: *δίκαι δὲ λαγχάνονται πρὸς αὐτόν (ἐνν. τὸν πολέμαρχον) ἴδιαι μόνον, αἶ τε τοῖς μετοίκους καὶ τοῖς ἰσοτελέσι καὶ τοῖς προξένοις γιγνόμεναι. καὶ δεῖ τοῦτον λαβόντα καὶ διανείμαντα δέκα μέρη τὸ λαχὸν ἐκάστη τῇ φυλῇ μέρος προσθεῖναι, τοὺς δὲ τὴν φυλὴν δικάζοντας τοῖς δαιτηταῖς ἀποδοῦναι.*

Ἄν καὶ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει ὅτι, «γὰρ νὰ κυριολεκτήσουμε, αὐτὸ ἰσχύει μόνο γὰρ τὸν τέταρτο αἰῶνα, μετὰ τὴ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ», ὀρθὰ ἀναρωτιέται: «Θὰ ἔπρεπε ὁμως νὰ ὑποθέσουμε, ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τῆ σιωπῆ, ὅτι σὲ κάποιο στάδιο οἱ μέτοικοι [ἐπομένως καὶ οἱ *ισοτελεῖς*] εἶχαν στερηθεῖ τὴν ιδιότητα νὰ ἀνήκουν σὲ μία φυλὴ»⁴; Προσθέτει ἐπίσης ὅτι, ἂν οἱ *ισοτελεῖς* κατανέμονταν σὲ φυλές, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ δηλώνεται ὄχι μόνο στὴν *IG II² 10* + ἀλλὰ ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα ψηφίσματα πού παρέχουν *ισοτέλειαν*⁵.

Μολονότι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα νὰ ἀναφερόταν στὸ τέλος τῆς *IG II² 10* + μία τέτοια διευθέτηση ἢ ὅτι ἡ καταχώριση τῶν *ισοτελῶν* σὲ φυλές σ' αὐτὴ τὴν ἐπιγραφή ἦταν ἴσως μία ἐξαίρεση, ἐπειδὴ ἦταν πολυάριθμοι, ἂν ἰσχύει ἡ ἄποψη τοῦ Whitehead ὅτι ἡ καταχώριση σὲ φυλές δείχνει πὼς ὅλοι πῆραν πολιτικά δικαιώματα, τότε ἡ *IG II² 10* + πρέπει, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ εἶναι τὸ πρῶτο ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου⁶, ἐν ᾧ μετεδίδου τῆς πολιτείας πᾶσι τοῖς ἐκ Πειραιέως συγκατελθοῦσι, ὧν ἔνιοι φανερώως ἦσαν δοῦλοι (Ἀθ. Πολ. 40, 2), τὸ ὁποῖο

1. Whitehead, *LCM* 9 (1984), σ. 9· πβ. τοῦ ἰδίου, *The Ideology of the Athenian Metic (The Cambridge Philological Society)*, Cambridge 1977, κυρίως σ. 11-13· πβ. σ. 83-84. Ἀντίθετη γνώμη ἔχουν ὁ Osborne (δ.π., II, σ. 33 καὶ σημ. 91), ὁ P. J. Rhodes (*A Commentary on the Aristotelian Athenaiou Politeia*, Oxford 1981, σ. 653-654) καὶ τελευταῖα ὁ Krentz (*ZPE* 62 (1986), σ. 203: «Τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ *ισοτέλεια* καί, ἂν οἱ ὑποχρεώσεις τῶν *ισοτελῶν* συμπεριλάμβαναν ὑπηρεσία στὸν ἀθηναϊκὸ στρατό, ἡ *ισοτέλεια* ἦταν ἕνα τέτοιο προνόμιο», καὶ ἐπίσης «ὑπάρχει ἀκόμη ἀρκετὸ διάστημα νὰ ἀποκαταστήσουμε ἕνα τέτοιο συμπλήρωμα στοὺς στ. 5-6»).

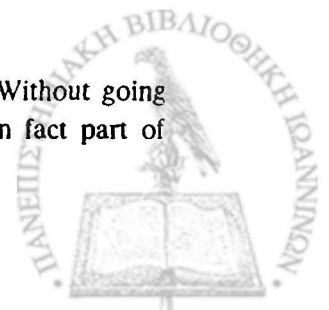
2. Whitehead, *LCM* 9 (1984), σ. 9· πβ. τοῦ ἰδίου, *The Ideology* ..., σ. 73-74.

3. Πολλοὶ ἐρευνητὲς πιστεύουν ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε ἀπὸ ἕνα μαθητὴ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο· βλ. Rhodes, δ.π., σ. 61-63.

4. Whitehead, *The Ideology* ..., σ. 74.

5. Whitehead, *LCM* 9 (1984), σ. 9-10.

6. Πβ. A.E. Raubitschek, «The Heroes of Phyle», *Hesperia* 10 (1941), σ. 286: «Without going into detail, it may be suggested for consideration that the preserved document is in fact part of the proposal made by Thrasyboulos...».



ἀκυρώθηκε ὡς παράνομο ἀπὸ τὸν Ἀρχίνο¹, πιθανότατα ὡς ἀπροβούλευτον².

Ὁ κυριότερος λόγος συνίσταται, νομίζω, στὸ ὅτι εἶναι ἀδύνατο ἡ πρόταση τοῦ Θρασυβούλου νὰ δοθοῦν σὲ ὄλους πολιτικά δικαιώματα, ἐνῶ ἀπορρίφθηκε ἀρχικά, νὰ ἐπικυρώθηκε ἀργότερα ἢ ἴδια, ἀφοῦ μάλιστα γνωρίζουμε πόσο φειδωλοὶ ἦταν τότε οἱ Ἀθηναῖοι στὴν παροχὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὅπως ἐξάλλου δείχνουν ἡ πρόταση τοῦ Φορμισίου (ἂν καὶ ἀπορρίφθηκε) νὰ περιοριστοῦν τὰ πολιτικά δικαιώματα μόνον σὲ ὅσους εἶχαν κτηματικὴ παρουσία³ καὶ ἡ πρόταση τοῦ Ἀριστοφῶντος τοῦ Ἀζηνιέως, σύμφωνα μὲ τὴν

1. Ἀθ. Πολ. 40, 2: *καὶ δοκεῖ τοῦτό τε πολιτεύσασθαι καλῶς Ἀρχίνος καὶ μετὰ ταῦτα γραψάμενος τὸ ψήφισμα τὸ Θρασυβούλου παρανόμων, ἐν ᾧ μετεδίδου τῆς πολιτείας...*

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαρτυρία τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας (40, 2), στὴν ὁποία δὲν ἀναφέρεται σὲ τί συνίστατο ἡ παρανομία, γίνεται ὑπαινιγμὸς σὲ μία γραφὴ παρανόμων ἐναντίον τοῦ Θρασυβούλου σὲ ἕναν πάπυρο τῆς Ὀξυρρύγχου (P. Oxy. XV 1800, ἀπόσπ. 6-7) μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι τὸ ψήφισμα ἦταν ἀπροβούλευτο (ἀ[προβου]λεύτου δὲ τοῦ ψη[φίσματος]). Ἐπίσης ἀπὸ τὸν Αἰσχίνη (III (Κατὰ Κτησιφῶντος) 194-195) εἶναι γνωστὴ μία γραφὴ παρανόμων ἐναντίον τοῦ Θρασυβούλου ἀπὸ τὸν Ἀρχίνο. Τὰ Σχόλια εἰς Αἰσχίνην ἀναφέρουν ὅτι τὸ ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου ἦταν νὰ δοθοῦν πολιτικά δικαιώματα στὸ ρήτορα Λυσία· τὸ ψήφισμα κατήγγειλε ὁ Ἀρχίνος ὡς ἀπροβούλευτο: *οὐδέπω γὰρ ἦν καθεσταμένη βουλὴ μετὰ τὴν τῶν λ' κατάλυσιν, καὶ ὁ Θρασύβουλος καταδικάστηκε στὸ συμβολικὸ πρόστιμο τῆς μιᾶς δραχμῆς. Ἐπίσης γιὰ τὸν Λυσία ὁ Ψευδο - Πλούταρχος (Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων 835f-836a) ἀναφέρει ὅτι γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε ὁ Λυσίας στὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας γράψαντος αὐτῷ Θρασυβούλου πολιτείαν μετὰ τὴν κάθοδον ἐπ' ἀναρχίας τῆς πρὸ Εὐκλείδου, ὁ μὲν δῆμος ἐκύρωσε τὴν δωρεάν, ἀπενεγκαμένου δ' Ἀρχίνου γραφὴν παρανόμων διὰ τὸ ἀπροβούλευτον εἰσαχθῆναι, ἕαλω τὸ ψήφισμα· καὶ οὕτως ἀπελαθεῖς τῆς πολιτείας τὸν λοιπὸν ᾤκησε χρόνον ἰσοτελῆς ὢν (βλ. ἐπίσης Μαξίμου Πλανούδη, Σχόλια εἰς τὴν τοῦ Ἑρμογένους τέχνην (C. Walz, Rhetores Graeci, V 343) ὡς λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ψήφισμα ἦταν ἀπροβούλευτον ἀναφέρεται: οὐ γὰρ ἦν πω καταστᾶσα ἡ βουλὴ). Ἀνακύπτουν ἐπομένως δύο ἐρωτήματα: 1) πρότεινε ὁ Θρασύβουλος δύο ψηφίσματα; 2) σὲ τί συνίστατο ἡ παρανομία; Ὅλοι σχεδὸν δέχονται ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Λυσίας ἦταν ὁ πιὸ γνωστὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θὰ γίνονταν Ἀθηναῖοι πολῖτες μὲ τὸ ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου, εἶναι πιθανότερο ὅτι μία γενικὴ πρόταση τὴ θυμοῦνταν μερικοὶ ὡς πρόταση γιὰ τὸν Λυσία (Rhodes, A Commentary ..., σ. 476). Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερο ἐρώτημα, ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ ἔχουν παρατεθεῖ (P. Oxy., Σχόλια εἰς Αἰσχίνην, Ψευδο - Πλούταρχος, Πλανούδης) συνάγεται ὅτι τὸ ψήφισμα ἦταν ἀπροβούλευτον· δύο μόνον ὁμως (Σχόλια εἰς Αἰσχίνην, Πλανούδης) δίνουν τὴν αἰτιολογία ὅτι δὲν ὑπῆρχε βουλὴ νὰ τὸ ἐγκρίνει. Ἦδη, ὀρθὰ κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ Rhodes (The Athenian Boule, Oxford 1972, σ. 62) εἶχε ἐκφράσει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐξήγηση ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε βουλὴ (scholars assume rather too readily that the proposal was ἀπροβούλευτον because there was no boule to approve it) στὴν περίπτωσι αὐτῇ ἡ αἰτιολογία τοῦ Σχολιαστῆ τοῦ Αἰσχίνη καὶ τοῦ Πλανούδη εἶναι ἐσφαλμένη καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξηγηθεῖ. Μολονότι ἀργότερα ὁ Rhodes ἐξέφρασε ἐπιφυλάξεις γι' αὐτὴ τὴν ἀποψή του (A Commentary ..., σ. 476: I am still not sure that Planudes' explanation is right — [Plutarch] may represent the same false tradition — but I am no longer confident that it is wrong), νομίζω ὅτι ὑπῆρχε βουλὴ, ἡ ὁποία ὁμως δὲν ὑπέβαλε προβούλευμα (βλ. παρακάτω, σ. 269 μὲ τὶς σημ. 4-6).*

3. Διον. Ἄλ. Λυσ. 34: *Τοῦ δήμου κατελθόντος ἐκ Πειραιῶς καὶ ψηφισαμένου διαλύσασθαι πρὸς τοῖς ἐν ἄστει καὶ μηδενὸς τῶν γενομένων μνησιακαεῖν... Φορμισίος τις τῶν συγκατελθόντων*



όποια Ἀθηναῖοι πολῖτες ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται ὅσοι εἶχαν πατέρα καὶ μητέρα Ἀθηναίους¹. Ἐπίσης εἶναι περιεργό, ὅπως παρατηρεῖ ὁ A.E. Raubitschek, ὅτι καμία φιλολογικὴ πηγὴ δὲν ἀναφέρει ὅτι ἡ ἴδια πρόταση (τοῦ Θρασυβούλου) ψηφίστηκε μόνο δύο χρόνια ἀργότερα².

Ὁ Osborne ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ψήφισμα δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν πρώτη πρόταση τοῦ Θρασυβούλου, γιατί ὁ Ἀρχίνος πρέπει νὰ ὑπέβαλε τὴ γραφὴ παρανόμων ἀμέσως μετὰ τὴν πρόταση τοῦ Θρασυβούλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν χαραχθεῖ τὸ ψήφισμα³, ἀλλὰ ὀρθὰ ὁ Rhodes παρατηρεῖ ὅτι ἡ γραφὴ παρανόμων ἀπὸ τὸν Ἀρχίνο δὲν μπορεῖ νὰ εἶχε ὑποβληθεῖ, πρὶν τεθεῖ πάλι σὲ λειτουργία ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς, στὸν ὁποῖο συμπεριλαμβάνονταν καὶ τὰ δικαστήρια, καὶ ὅτι —ἐπιπλέον— αἱ γραφαὶ παρανόμων δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑποβληθοῦν ἀμέσως μόλις ψηφίζοταν μία πρόταση⁴. Ὁ Osborne ἐπίσης θεωρεῖ μοιραῖο γιὰ τὴν προσπάθεια νὰ ταυτιστεῖ ἡ IG II²10 + μὲ τὸ ἄκυρο ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εὐεργετούμενοι διαίρουνται σὲ κατηγορίες καὶ διαφοροποιοῦνται οἱ ἀμοιβές⁵. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ διάκριση τῶν ἀμοιβῶν δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ ψήφισμα ποὺ σώζεται. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ διαίρεση σὲ κατηγορίες, τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ πῆραν ὅλες οἱ κατηγορίες τὴν ἴδια ἀμοιβή, ἀφοῦ, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Osborne, ὅσοι ἀνῆκαν στὴ δεύτερη καὶ τὴν τρίτη κατηγορία πῆραν τὴν ἴδια ἀνταμοιβή⁶. Σχετικὰ μὲ τὴν ἄποψή του ὅτι τὸ ψήφισμα δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ οὔτε πολὺ ἀργὰ στὸ ἔτος 404/3 οὔτε πολὺ νωρὶς στὸ ἔτος 403/2, γιατί εἶναι προβουλευματικὸ καὶ ἀναφέρει ἐπίσης —ἐπομένως εἶναι μεταγενέστερο— τὰς διαλλαγὰς ποὺ ἀνήκουν νωρὶς

μετὰ τοῦ δήμου γνώμην εἰσηγήσατο τοὺς μὲν φεύγοντας κατιέναι, τὴν δὲ πολιτείαν μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς [τὴν] γῆν ἔχουσι παραδοῦναι, βουλομένων ταῦτα γενέσθαι καὶ Λακεδαιμονίων.

1. Ἀθῆν. 577b: Ἀριστοφῶν δ' ὁ ῥήτωρ, ὁ τὸν νόμον εἰσενεγκῶν ἐπ' Εὐκλείδου ἀρχοντος δς ἂν μὴ ἐξ ἀστῆς γένηται νόθον εἶναι, αὐτὸς ἀπεδείχθη ὑπὸ Καλλιάρχου τοῦ κωμικοῦ ἐκ Χορηγίδος τῆς ἐταίρας παιδοποιησάμενος, ὡς ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ Καρύστιος ἐν τρίτῳ Ὑπομνημάτων. Ὁ νόμος ψηφίστηκε χωρὶς ἀναδρομικὴ ἰσχὺ· βλ. Σχόλια εἰς Αἰσχίνην 1, 39: Εὐμηλος ὁ Περιπατητικὸς ἐν τῷ τρίτῳ περὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας φησὶ Νικομένη τινὰ ψήφισμα θέσθαι μηδένα τῶν μετ' Εὐκλείδην ἀρχοντα μετέχειν τῆς πόλεως, ἂν μὴ ἄμφω τοὺς γονέας ἐπιδείξηται, τοὺς δὲ πρὸ Εὐκλείδου ἀνεξετάστως ἀφείσθαι.

2. Raubitschek, *δ.π.*, σ. 286.

3. Osborne, *δ.π.*, II, σ. 31.

4. Rhodes, *A Commentary* ..., σ. 476· βλ. καὶ σ. 544-545. Βλ. ἐπίσης διεξοδικὰ M.H. Hansen, *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Public Action against Unconstitutional Proposals*, Odense University Press 1974, σ. 28-65 (κατάλογος κυρίως γραφῶν παρανόμων) τοῦ ἰδίου, «Nomos and Psephisma in Fourth Century Athens», *GRBS* 19 (1978), σ. 325-329, ἰδιαίτερα σ. 325.

5. Osborne, *δ.π.*, II, σ. 31.

6. Πβ. καὶ Whitehead, *LCM* 9 (1984), σ. 8.



σὸ 403/2¹, θὰ παρατηρούσαμε ὅτι δὲν σώζεται τὸ προβουλευματικὸ τυπικὸ καὶ αἱ διαλλαγαι θὰ μπορούσαν νὰ χρονολογηθοῦν καὶ ἐπὶ Πυθοδώρου. στήν παράταση δηλ. τοῦ ἔτους τοῦ Πυθοδώρου (404/3), γιατί ὁ Εὐκλείδης προφανῶς δὲν εἶχε ἐκλεγεί πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 403². Ἡ σύγχυση ὅτι τὰ γεγονότα ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 403 ὡς τὸν Ὀκτώβριο μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν εἴτε στὸν Πυθοδώρο εἴτε στὸν Εὐκλείδη φαίνεται ἀπὸ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν 39, 1: Ἐγένοντο δ' αἱ διαλύσεις ἐπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος, καὶ 41, 1: τότε δὲ κύριος ὁ δῆμος γενόμενος τῶν πραγμάτων ἐνεστήσατο τὴν [νῆν] οὖσαν πολιτείαν. ἐπὶ Πυθοδώρου ἄρχοντος³.

Εἶναι, νομίζω, πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Θρασύβουλος ὑπέβαλε τὴν πρότασή του λίγο μετὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, ὅταν οἱ ἐν ἄστει ἦσαν φοβισμένοι, καὶ ἡ πρόταση ψηφίστηκε. Ὑπῆρχε βουλή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ψήφισμα, ἀλλὰ ἡ βουλή αὐτὴ ἐνδέχεται νὰ ἦταν ἡ βουλή τῶν Τριάκοντα⁴, τὴν ὁποία ἀνέχτηκαν νὰ ὑφίσταται τυπικὰ χωρὶς νὰ τὴν συγκαλοῦν, γιὰ νὰ ὑπάρχει κυρίως μὲ τοὺς πρυτάνεις προεδρία στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου⁵· γι' αὐτὸ δὲν ὑποβλήθηκε προβούλευμα⁶. Ὅτι πρόκειται γιὰ μία κατάσταση ἐπαναστατικὴ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκφραση ἐψηφίσθαι Ἀθηναίους, πού, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ⁷, εἶναι χωρὶς παράλληλο, καί, ἴσως, ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἔκφραση εἶναι

1. Osborne, δ.π., II, σ. 31.

2. Βλ. παρακάτω, σ. 271, σημ. 4.

3. Βλ. Hereward, δ.π., σ. 112· Rhodes, *A Commentary* ..., σ. 481-482.

4. Οἱ Τριάκοντα μετὰ τὴν ἐγκατάστασή τους διόρισαν πεντακοσίους βουλευτὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς ...ἐκ προκρίτων [ἐκ τῶν] χιλίων (Ἀθ. Πολ. 35, 1)· πβ. Ξεν. Ἑλλ. 2, 3, 11: βουλήν δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς κατέστησαν ὡς ἐδόκει αὐτοῖς· 38: οἰκοῖν μέχρι μὲν τοῦ ἡμᾶς τε κατασπῆναι εἰς τὴν βουλείαν ... Διόδ. 14, 4, 2: ... βουλήν δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς ἐκ τῶν ἰδίων φίλων κατέστησαν, ὥστε τοῦτοις καλεῖσθαι μὲν ἄρχοντας, εἶναι δὲ ὑπηρέτας τῶν τριάκοντα. Ἐπειδὴ ἡ βουλή διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν Θηραμένη, ὁ Κριτίας τὸν διέγραψε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν Τριάκοντα (Ξεν. Ἑλλ. 2, 3, 50-51· πβ. Ἀθ. Πολ. 37, 1). Ἡ βουλή δὲν παῖζει κανένα ρόλο μετὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Θηραμένη καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δημοκρατικῶν τοῦ Πειραιᾶ καὶ τῶν ἐν ἄστει μεινάντων οἱ βουλευτὲς ἀμνηστεύονταν (Ἀθ. Πολ. 39, 6).

5. Τὴν ἀποψη αὐτὴ διατύπωσε, μὲ ἐπιφυλάξεις, ὁ καθ. Χ. Πελεκίδης σὲ συζήτηση πού εἶχα μαζί του.

6. Βλ. παραπάνω, σ. 267, σημ. 2. Γιὰ τὸ ὅτι ἓνα ἀπροβουλευτόν ψηφισμα μπορούσε νὰ τεθεῖ σὲ ψηφοφορία βλ. Rhodes, *The Athenian Boule*, σ. 62-81 (πβ. καὶ Table D: Non-probouleumatic Decrees, σ. 259-266· τοῦ ἰδίου, *A Commentary*..., σ. 543-544.

7. Foucart, δ.π., σ. 331: «Une autre erreur est la transcription ἐψηφίσθαι Ἀθηναίους dans laquelle Ἀθηναίους serait l'équivalent des mots τῆ βουλῆ καὶ τῶν δήμων qui sont, ou tous les deux ou l'un d'eux, les seuls employés dans cette formule bien connue. Aucun exemple n'existe où ils soient remplacés pour Ἀθηναῖοι». Ὁ Foucart (σ. 332) προτείνει νὰ βάλουμε ἄνω τελεία σὸ ἐψηφίσθαι, δηλ. τὸ συντάσσει χωρὶς συμπλήρωμα, ἔτσι ὥστε νὰ ἔχουμε πάλι τὴ γνωστὴ ἔκφραση



αὐτοῖς καὶ ἐκγόμοις πολιτεῖαν], ἔκφραση ποὺ δὲν ἀπαντᾷ στὰ ἀθηναϊκὰ ψηφίσματα¹.

Ἀργότερα ὁ Ἀρχίνος, ὅταν ἐπικράτησαν συντηρητικὰ στοιχεῖα², προσέβαλε τὸ ψήφισμα καὶ πέτυχε τὴν ἀκύρωσή του. Ἡ τυπικὴ (νομικὴ) ἔνσταση συνίστατο στὸ ὅτι τὸ ψήφισμα ἦταν ἀπροβούλευτον³. Ὁ οὐσιαστικὸς (πολιτικὸς) λόγος πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ γεγονός ὅτι τὸ ψήφισμα ἔδινε πολιτικὰ δικαιώματα σὲ πρόσωπα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα (ὅπως δείχνει καὶ ὁ κατάλογος

Ἀθηναίους εἶναι αὐτοῦς. Ἀλλὰ ὁ M. Feysel («Sur quelques inscriptions attiques et ioniennes de la première moitié du IV^e siècle», *RPh* 19 (1945), σ. 119-123), ἔχοντας ὑπόψη, ὅπως ἀναφέρει, παρατήρηση τοῦ Th. Reinach ὅτι οἱ δύο λέξεις Ἀθηναίους καὶ αὐτοῖς εἶναι ἐδῶ σὲ δοτικὴ καὶ ὄχι σὲ αἰτιατικὴ καὶ —κυρίως— ἐπειδὴ ἡ ἔκφραση εἶναι αὐτοῖς πολιτεῖαν δὲν μαρτυρεῖται στὰ ἀθηναϊκὰ ψηφίσματα (βλ. ἐπόμε. σημ.), πρότεινε τούτοις μὲν] ἐψηφίσθαι Ἀθηναίους εἶναι αὐτοῖς καὶ ἐκγόμοις, ὅπου οἱ δοτ. Ἀθηναίους καὶ αὐτοῖς ἀναφέρονται στὸ τούτοις (βλ. ὁμοίως ἐπόμε. σημ.).

1. Feysel, ὁ.π., σ. 120-123 (σ. 121: ἡ ἔκφραση στὸ ψήφισμα γιὰ τοὺς Σαμίους [εἶναι δὲ πολιτεῖαν Σαμίων τοῖς ἡκοσιν (*Syll* 116, στ. 33 κέ.) εἶναι ἀποκατάσταση τοῦ Wilhelm —ὁ Feysel (σ. 124-128) προτείνει [εἶναι δὲ τὴν δωρειάν Σαμίων τοῖς ἡκοσιν, ἀποκατάσταση ποὺ δέχονται οἱ R. Meiggs and D. Lewis (*A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1969, ἀρ. 94). Πβ. Krentz, *ZPE* 62 (1986), σ. 201: «This restoration of the key clause in lines 5-6, εἶναι αὐτοῖς καὶ ἐκγόμοις πολιτεῖαν] violates a rule stated clearly and repeatedly by Osborne himself. Prior to 229 naturalization decrees made a person an Athenian: εἶναι αὐτόν (or name) Ἀθηναῖον (Osborne's Formulation A). After 229 the assembly granted a person citizenship: δεδόσθαι αὐτῶι πολιτεῖαν (Osborne's Formulation B). Now our decree cannot contain Formulation A». Ἡ ἀποψή του ὁμοίως ὅτι «it (δηλ. τὸ ψήφισμα) might contain Formulation B, if we allow the substitution of εἶναι for δεδόσθαι» δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Feysel, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, πρότεινε τούτοις μὲν] ἐψηφίσθαι Ἀθηναίους εἶναι αὐτοῖς καὶ ἐκγόμοις, δηλ. συντάσσει τὸ ἐψηφίσθαι χωρὶς συμπλήρωμα —καὶ δικαιολογεῖ τὶς δοτικὲς Ἀθηναίους καὶ αὐτοῖς ὡς ἐξαρτώμενες ἀπὸ τὸ τούτοις μὲν]— ἀναφέροντας παραδείγματα κυρίως ἀπὸ τὸ ψήφισμα γιὰ τὶς ρυθμίσεις μὲ τὴ Χαλκίδα (*Syll* 64· Meiggs - Lewis, ἀρ. 52· *IG I*² 40) στ. 41-43: ποῖσθαι τὸν ἵορκον Ἀθηναῖος καὶ Χαλκιδικίας, καθάπερ Ἐρετριεῦσι ἐψεφίσαστο ἡ δῆμος ἡ Ἀθηναῖον καὶ στ. 63-64: ταῦτα μὲν ψεφίσασθαι Χαλκιδεῦσιν, ὅπου τὸ ἐψεφίσαστο καὶ ψεφίσασθαι συντάσσονται μὲ δοτικὴ. Ἀλλὰ ἤδη στὸ πρῶτο παράδειγμα ἀναφέρεται ὡς ὑποκείμενο ἡ δῆμος ἡ Ἀθηναῖον, ἐνῶ στὸ δεύτερο τὸ ὑποκείμενο παραλείπεται, προφανῶς ἐπειδὴ εἶχε ἀναφερθεῖ προηγουμένως. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιο στὴν *IG II*² 10+, στ. 5, ὅπου τὸ ἐψηφίσθαι μὲ τὴν ἀποκατάσταση ποὺ προτείνει ὁ Feysel μένει χωρὶς συμπλήρωμα (συγκεκριμένα χωρὶς ποιητικὸ αἶτιο).

2. Ὁ Ἀρχίνος εἶχε ἤδη προηγουμένως περικόψει τὶς τελευταῖες μέρες τῆς προθεσμίας μέσα στὴν ὁποία ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὶς διαλύσεις (*Ἀθ. Πολ.* 39, 4), νὰ ἐγγραφοῦν στὸν κατάλογο ὅσοι Ἀθηναῖοι ἤθελαν νὰ μετοικήσουν στὴν Ἐλευσίνα, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ νὰ μείνουν στὴν Ἀθήνα παρὰ τὴ θέλησή τους, ὥσπου πῆραν θάρρος. Γιὰ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ —ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἀκύρωση τοῦ ψηφίσματος τοῦ Θρασυβούλου— ὁ Ἀρχίνος ἐπαινεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς *Ἀθηναίων Πολιτείας* (40, 1-2). Ἡ παραμονὴ τους εἶχε φυσικὰ ὡς συνέπεια νὰ ἐπικράτησουν συντηρητικὰ στοιχεῖα.

3. Βλ. παραπάνω, σ. 267 καὶ σημ. 2.



τῶν ὀνομάτων¹) ἦταν γνωστὰ ὡς δοῦλοι² (Ἀθ. Πολ. 40, 2). Ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Η. Yunis, «ὁ Ἀρχίνος πρέπει νὰ ὑποστήριξε ὅτι οἱ δοῦλοι, τουλάχιστον, δὲν ἄξιζαν αὐτὴ τὴν ἀμοιβή. Ἐπιπλέον, στὴ φορτισμένη πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἀρχίνος πρέπει νὰ ἰσχυρίστηκε ὅτι μιὰ τόσο γενναιόδωρη καὶ χωρὶς διάκριση παροχὴ ἦταν ἀσύμφορη γιὰ τὴν εὐθραυστὴ ἀκόμη καὶ πρόσφατα ἀποκαταστημένη δημοκρατία»³. Στὸ μεταξὺ ὅμως τὸ ψήφισμα εἶχε χαραχθεῖ βιαστικὰ εἴτε —τὸ πιθανότερο— στὴν παράταση τοῦ ἔτους τοῦ Πυθοδώρου, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ, καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου, στὸ στίχο 2 [Πυθόδωρος ἤρχε⁴, εἴτε ὅταν εἶχε ἤδη ἀναλάβει ἄρχων ὁ Εὐκλείδης⁵. Τὴ βιασύνη δείχνει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχει

1. Βλ. Hereward, *δ.π.*, σ. 114-117.

2. Hansen, *The Sovereignty...*, σ. 29. Βλ. ἐπίσης Η. Yunis, «Law, Politics, and the *Graphē Paranomon* in Fourth - Century Athens», *GRBS* 29 (1988), σ. 373.

3. Yunis, *δ.π.*, σ. 373.

4. Τὴν ἀποκατάσταση Πυθόδωρος ἤρχε ὑποστήριξαν ὁ Η. von Prott («Das Psephisma des Archinos», *AM* 25 (1900), σ. 37-38), ὁ Raubitschek (*δ.π.*, σ. 286) καὶ ἡ Hereward (*δ.π.*, σ. 111-113). Κατὰ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν (35,1) οἱ μὲν οὖν τριάκοντα ... κατέστησαν ἐπὶ Πυθοδώρου ἄρχοντες. Σύμφωνα δὲ μετὰ τὴν παρεμβολὴν στὰ Ἑλληνικά (2,3,1) τοῦ Ξενοφῶντος τὸ ἔτος 404/3 θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἔτος ἀναρχίας, γιὰ τὸν Πυθόδωρο ἐν ὀλιγαρχίᾳ ἤρθε (πβ. Διόδ. 14, 3, 1: Ἀναρχίας γὰρ οὐσης Ἀθήνησι διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ...). Καὶ ἐπειδὴ σύμφωνα πάλι μετὰ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν (35, 1) οἱ Τριάκοντα μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν των διόρισαν πεντακοσίους βουλευτὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀρχάς —ἐπομένως καὶ τὸν (ἐπώνυμο) ἄρχοντα— φαίνεται ὅτι «γεγονότα πού συνέβησαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τοῦ Ἀλεξία (405/4) καὶ τῆς ἀνάληψης τοῦ ἀξιώματος ἀπὸ τὸν Πυθόδωρο θὰ ὑπολογίστηκαν ἴσως στὸ ἔτος τοῦ Πυθοδώρου» (C. Hignett, *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1952, σ. 379) καὶ ὁ Πυθόδωρος διορίστηκε μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 404/3, ἀλλὰ θεωρήθηκε ἄρχων ὀλιγαρχικοῦ τοῦ ἔτους (βλ. π.χ. Hignett, *δ.π.*, σ. 381-382· Rhodes, *A Commentary* ..., σ. 436-437). Ἄν καὶ ὁ Πυθόδωρος ἐν ὀλιγαρχίᾳ ἤρθε, μολαταῦτα τὸ ἔτος τοῦ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τοῦ 404/3 (Λυσ. 7, 9· Ἀθ. Πολ. 35, 1· 41, 1· καὶ ἀποκατάσταση στὴν *IG II*² 1498, στ. 21-22, *SEG* 21.80.1). Ὁ Εὐκλείδης προφανῶς διορίστηκε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν δημοκρατικῶν στὴν Ἀθήνα, ἢ ὅποια χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (*Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι 349f*) στὶς 12 Βοηδρομιῶνος (πβ. P. Cloché, *La Restauration démocratique à Athènes en 403 avant J.-C.*, Paris 1915, σ. 247 καὶ σημ. 1· Rhodes, *δ.π.*, σ. 462), καὶ ἐπομένως ὄχι νωρίτερα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 403 (πβ. Hignett, *δ.π.*, σ. 379), ἢ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 403 (σύμφωνα μετὰ τοὺς πίνακες τοῦ B.D. Meritt, «Athenian Calendar Problems», *TAPA* 95 (1964), σ. 210), καὶ ἀπὸ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν 41, 1 (βλ. καὶ παραπάνω, σ. 269) συνάγεται ὅτι τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 404/3 ὡς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Εὐκλείδου, δηλ. τὸ πρῶτον μέρος τοῦ 404/3, θεωρήθηκε ὡς παράταση τοῦ ἔτους τοῦ Πυθοδώρου (πβ. Hereward, *δ.π.*, σ. 112).

5. Δὲν συμμερίζομαι τὶς ἀμφιβολίες τοῦ Rhodes (*δ.π.*, σ. 477) ὅτι δὲν μποροῦσε, ἀφοῦ ψηφίστηκε στὴν παράταση τοῦ ἔτους τοῦ Πυθοδώρου, νὰ χαραχθεῖ μετὰ τὸ ὄνομα του, ὅταν ὁ Εὐκλείδης εἶχε ἀναλάβει ἄρχων.



γίνει καταχώριση στους δήμους¹, διαδικασία απαραίτητη κατά την πολιτογράφηση². Ὅτι οἱ εὐεργετούμενοι πήραν γὰρ μικρὸ διάστημα πολιτικά δικαιώματα —καὶ ἐπομένως τὸ ψήφισμα χαράχθηκε— συνάγεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Ψευδο-Πλουτάρχου γὰρ τὸν Λυσία, ἀπελαθεὶς τῆς πολιτείας³, ἢ ὁποῖα, ὅπως ὀρθὰ σημειώνει ὁ Martin Ostwald, δείχνει ὅτι ὁ Λυσίας (πού, ὅπως εἶδαμε⁴, συμπεριλαμβανόταν στοὺς ἀμειβομένους) πήρε πολιτικά δικαιώματα γὰρ ἓνα σύντομο διάστημα⁵.

Ἡ περίπτωση ἐξάλλου τοῦ Λυσία εἶναι ἴσως ἓνας ἐπιπλέον λόγος ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι ἡ IG II²10+ εἶναι τὸ «ἄκυρο» ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου. Ὁ Ψευδο-Πλούταρχος (*Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 836a) ἀναφέρει ὅτι ὁ Λυσίας, μετὰ τὴν ἀκύρωση τοῦ ψηφίσματος τοῦ Θρασυβούλου⁶, ...ἀπελαθεὶς τῆς πολιτείας τὸν λοιπὸν ᾤκησε χρόνον ἰσοτελῆς ὢν. Ἦδη ὁ Mathieu εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι ἀδύνατο «νὰ ὀρίσουμε τὸ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Λυσίας ἐγίνε ἰσοτελῆς»⁷. Ἀλλὰ τελευταῖα ὁ Th. C. Loening πρόβαλε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Λυσίας θὰ ἦταν ἀνάμεσα σ' ὅσους ἀνταμείφθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς IG II²10+, στὴν κατηγορία ἐκείνων στοὺς ὁποίους δόθηκε ἰσοτέλεια⁸. Τὸ ἐπιχείρημα ὁμως αὐτὸ εἶναι κυκλικό, δηλ. συνεπάγεται ὅτι ξέρουμε μὲ βεβαιότητα τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ IG II²10+ καὶ τί ἀμοιβῆς πήραν οἱ εὐεργετούμενοι. Ἀλλὰ ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε⁹ γὰρ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ Λυσίας στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας ἔπρεπε νὰ τοποθετεῖται στὴν πρώτη κατηγορία, στ. 4-5: *οἱ σὺνκατῆλθον ἀπὸ Φυλῆς ἢ τοῖς κατελ[θῶσι συνελάβη] [οντο ἐς τὴν κάθοδον τὴν εἰς Περαιᾶ]*, δηλ. σὲ ἐκείνους στοὺς

1. Πβ. Tod, *δ.π.*, σ. 12-13: «...no demotics are added, probably because the assignment to demes has not yet been made», μολονότι χρονολογεῖ τὸ ψήφισμα τὸ 401/0 καὶ δὲν δικαιολογεῖται τότε ἡ βιασύνη.

2. M. J. Osborne, «Attic Citizenship Decrees: A Note», *BSA* 67 (1972), σ. 129-158.

3. Βλ. διεξοδικὰ ἀμέσως παρακάτω.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 267, σημ. 2.

5. M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Law, Society, and Politics in Fifth - Century Athens*, Berkeley / Los Angeles / London 1986, σ. 504, σημ. 22.

6. Βλ. παραπάνω, σ. 267, σημ. 2.

7. Mathieu, *δ.π.*, σ. 96-97. Ὁ Feysel (*δ.π.*, σ. 158-161) νομίζει —ἐσφαλμένα ὁμως— ὅτι ὁ Λυσίας δὲν συμπεριλαμβανόταν σὲ ὅσους ἀνταμείφθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς IG II²10+, ἐπειδὴ δὲν ἔλαβε μέρος σὲ καμιὰ μάχη, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Λυσίας τὸ πιθανότερο εἶχε πάρει τὴν ἰσοτέλειαν πρὶν ἀπὸ τὸ 404 ὡς ἀμοιβή, ἐπειδὴ εἶχε διωχθεῖ ἀπὸ τοὺς Θουρίους μαζί μὲ ἄλλους ὡς ἀτιμίζων μετὰ τὴν καταστροφή τῶν Ἀθηναίων στὴ Σικελία (βλ. [Πλουτ.] *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 835 e).

8. Th. C. Loening, «The Autobiographical Speeches of Lysias and the Biographical Tradition», *Hermes* 109 (1981), σ. 289-294· πβ. καὶ Osborne, *δ.π.*, II, σ. 30, σημ. 77.

9. Βλ. π.χ. Λυσ. 12,52-3· [Πλουτ.] *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 835·f· Just. 5,9,9.



ὁποίους ὄλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Krentz [καὶ τὸν Ph. Harding¹], συμφωνοῦν ὅτι δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα².

Θὰ πρέπει, τέλος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση *exempli gratia* τοῦ Whitehead, γιὰ τοὺς στίχους 8-9, τὴν ὁποία ἀποδέχομαι³, νὰ προτείνω μία ἀποκατάσταση γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου 3, ἀφοῦ ὑποστήριξα ὅτι τὸ ψήφισμα δὲν εἶναι προβουλευματικό. Θὰ πρότεινα: [Ἔδοξεν Ἀθηναίοις Πυθόδωρος ἤρχε Λεωντίς (ἢ Αἰαντίς) ἐπρυτάν]ευε ἢ [Ἔδοξεν τῷ δήμῳ Πυθόδωρος ἤρχε Κεκροπίς (ἢ Ἐρεχθηΐς ἢ Ἀντιοχίς) ἐπρυτάν]ευε⁸.

1. Βλ. παρακάτω, σημ. 8.

2. Whitehead, *LCM* 9 (1984), σ. 9 (ἀντίθετα Osborne, *δ.π.*, σ. 30, σημ. 77). Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Whitehead ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ψήφισμα τοῦ 401/0, ποὺ ἔδινε σὲ ὄλους πολιτικά δικαιώματα, θέτει τὸ ἐρώτημα: «Was Lysias perhaps unwilling ἀπελαθεὶς τῆς πολιτείας (Plutarch) to risk a second disappointment?».

3. Βλ. παραπάνω, σ. 265, σημ. 6.

4. ἢ [Ἔδοξεν Ἀθηναίοις Πυθόδωρος ἤρχε Οἰνηΐς (ἢ Αἰγνίς) ἐπρυτάν]ευε.

5. Ἡ ἐπανάληψη τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχοντος εἶναι συνηθισμένη στὶς ἀττικὲς ἐπιγραφές. Βλ. π.χ. Meiggs-Lewis, ἀρ. 85· Tod, II, ἀρ. 114.

6. ἢ [Ἔδοξεν τῷ δήμῳ Πυθόδωρος ἤρχε Λεωντίς (ἢ Αἰαντίς) ἐπρυτάν]ευε.

7. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐρεχθηΐς εἶναι ἡ πρυτανεύουσα φυλὴ στὸ δεύτερο ψήφισμα γιὰ τοὺς Σαμίους (*IG II¹*· Tod, II, ἀρ. 97· Osborne, D5, στ. 56), ὅταν ἦταν ἀρχὼν ὁ Εὐκλείδης, δὲν ἐμποδίζει νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ ὄνομά της, γιὰτὶ ἡ ἀποκαταστημένη δημοκρατία, ὅταν ἐξέλεξε νέα βουλὴ (περίπου τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 403), θὰ κλήρωσε ὅπωςδήποτε νέες πρυτανεῖες συντομεύοντας τὸ διάστημά τους. Κάτι παρόμοιο —μέ πρυτανεῖες ὁμως μεγαλύτερης διάρκειας— συνέβη μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας τὸν Ἰούνιο τοῦ 410, ὅταν τὸ πρυτανικό ἔτος 410/09, θεωρητικὰ ἓνα ἔτος (ἡλιακό) 366 ἡμερῶν ποὺ θὰ ἄρχιζε κανονικὰ στὶς 10 Ἰουλίου, στὴν πραγματικότητα ἄρχισε ἀρκετὰ νωρὶς, ὥστε μέρος τουλάχιστον τῆς δεύτερης πρυτανείας νὰ πέσει πρὶν ἀπὸ τὴ γιορτὴ τῶν Παναθηναίων (βλ. *IG I¹* 375), γιὰτὶ τὸ νέο δημοκρατικό καθεστῶς δύσκολα θὰ περιέμενε τὴ συνηθισμένη ἡμερομηνία ἑναρξης τοῦ ἔτους, γιὰ νὰ θέσει πάλι σὲ λειτουργία τὸ σύστημα τῶν δέκα πρυτανειῶν τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων (Meritt, *δ.π.*, σ. 211).

8. Δυστυχῶς δὲν εἶχα δεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Ph. Harding («Metics, Foreigners or Slaves? The Recipients of Honours in *IG II¹* 10», *ZPE* 67 (1987), σ. 176-182), τὸ ὁποῖο ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψή μου, ὅταν ἡ ἐργασία αὐτὴ ἦταν ἤδη τελειωμένη. Ὁ Harding ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι *δοῦλῳ*ι τοὺς ὁποίους δόθηκε ἡ ἐλευθερία μαζί μὲ *ἰσοτέλειαν* καὶ ὅτι οἱ *ἰσοτελεῖς* καταχωρίζονταν σὲ φυλές. Ὅπως κι ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, οἱ ἀπόψεις του δὲν ἀλλάζουν τὰ συμπεράσματά μου. Μερικὲς μάλιστα, ὅπως «it is worth noting that the theory that advocates a variety in the principal honour (citizenship and isoteleia) has always involved inconsistency (σ. 176, σημ. 7), στηρίζουν τὴν ἀποψή μου ὅτι σὲ ὄλους δόθηκαν οἱ ἴδιες ἀνταμοιβές, δηλ. πολιτικά δικαιώματα κατὰ τὴ γνώμη μου (καὶ κατὰ τὸν Whitehead), καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἦταν ἀδύνατο νὰ δοθοῦν πολιτικά δικαιώματα μετὰ τὴν ἀκύρωση τοῦ ψηφίσματος τοῦ Θρασυβούλου (σ. 177, σημ. 8).



SUMMARY

REWARDS TO THE FOREIGNERS WHO FOUGHT FOR THE RESTORATION OF THE ATHENIAN DEMOCRACY IN 403 B.C.

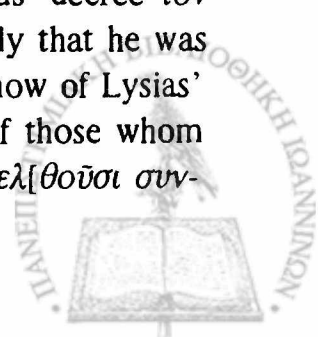
(IG II²10+; OSBORNE, D6)

by

Sophia Karamoutsou-Teza

It is not my purpose to re-examine in great detail the decree granting rewards to the foreigners who fought for the restoration of the Athenian democracy in 403 B.C. I would like only to argue that there are indications that lead to the probable conclusion that IG II² 10+ must be the first decree of Thrasybulus, ἐν ᾧ μετεδίδου τῆς πολιτείας πᾶσι τοῖς ἐκ Πειραιέως συγκατελθοῦσι, ὧν ἔνιοι φανερώς ἦσαν δοῦλοι (*Ath. Pol.* 40, 2), which was successfully attacked in a γραφή παρανόμων by Archinus in all probability as ἀπροβούλευτον.

These indications are, in my opinion, the following: the tribal assignation of all the recipients, which shows that all were given Athenian citizenship; the impossibility of re-introducing later the same or modified proposal, if we take into consideration that in the archonship of Eucleides (403/2) Aristophon of Azenia re-affirmed Pericles' citizenship law; the formula ἐψηφίσθαι Ἀθηναίοις, which is unparalleled and shows a revolutionary situation, that is shortly after the return from the Peiraeus, and probably the phrase εἶναι αὐτοῖς καὶ ἐκγόμοις πολιτεί] [αν, which does not occur in the Athenian decrees; the non-assignment to demes-essential procedure in the naturalization-process— which indicates the haste on the part of the state; the fact that Lysias—who was included in the recipients— enjoyed citizenship for a brief period according to [Plut.] *X. Or.* 836a, which shows that Thrasybulus' supporters were also given citizenship for a brief period, and, therefore, that the decree was inscribed on the stone; and, lastly, that Lysias is said that after the cancellation of Thrasybulus' decree τὸν λοιπὸν ᾤκησε χρόνον ἰσοτελῆς ὧν ([Plut.] *X. Or.* 836a), namely that he was never given Athenian citizenship, although «everything that we know of Lysias' part in the *kathodos* ... ought to have put him in the category of those whom lines 4-5 of the decree say συγκατηλθον ἀπὸ Φυλῆς ἢ τοῖς κατελ[θοῦσι συν-



ελάβη[οντο ἐς τὴν κάθοδον τὴν ἐς Περαιᾶ (Wilhelm/Osborne), i.e. those whom all except Krentz agree were enfranchized» (D. Whitehead).

As regards the restoration in the beginning of l. 3, since I accept that the decree is ἀπροβούλευτον, I would suggest: [Ἔδοξεν Ἀθηναίοις Πυθόδωρος ἤρχε Λεωνίς (οἱ Αἰαντίς) ἐπρυτάν]ευε οἱ [Ἔδοξεν τῶι δήμῳ Πυθόδωρος ἤρχε Κεκροπίς (οἱ Ἐρεχθίδης οἱ Ἀντιοχίς) ἐπρυτάν]ευε.

University of Ioannina
Department of History and Archaeology

